www.bizdin.kg

Алда кандай ырым деп,
Чыктага байлап чатылбай,
Башына нокто катылбай,
Жыл маалына бүт эмген,
Тайында да сүт эмген.
Кунанында кур болуп,
Үч жыл удаа үч эмген
Ушу быйыл бышты эле,
Ноктолоп аркан сүйрөттүм.
Жибектен чылбыр эштирдим,
Жылкычыга үйрөттүм.
Туулгандан бер жакка,
Үстүнөн даакы түшпөдү.
Куйругу өсүп чубалып,
Бакайына түшкөнү.
Араң эле чычаңы
Төрт элиге толду бейм.
Карчыты кең жайылып,
Куйругу кучак болду бейм.
Биз Жумгалда турганда,
Жалгыз өзү кетчү эле.
Базар турук суусуна,
Көз ачканча жетчү эле.
Кайра келип, железен
Нары-бери аттачу.
Үч жылдан бери байкаймын,
Жылкыдай жуушап жатпачу.
Жайы-кышы дебестен,
Белек суудан татпачу/
 Соң-Көлгө барса Шарпкула,
Жылкы менен жайылат.
Күндүз көрсө, түндө жок,
Туулган жерге кайрылат.
Көрүнбөйт деп издесе,
Железен кайта табылат.
Анда-санда керген эл:
— Базар турук суусунан.
Таңга маал ичет — деп,
Айтышат жайы-кышынан.
Кармап минсе куланы,
Кашаңдыгы дагы бар.
Каршы-терши камчы уруп,
Таякты жейт жаныбар.
Суусамыр менен бу жерге,
Келгенден бери ойлосом.
Агын суунун башынан
Барып ичет болжосом.
Анткен менен семирбейт,
Аңгилерче элирбейт.
Железен алыс кете албайт,

www.bizdin.kg

Качааган кууса жете албайт.
Кармап минип жылкыны,
Жыйнамакка камынса.
Аш бышымда топтолуп,
Ыраагы жакын табылса,
Тан, калбас адам эркиби,
Карaанын көргөн жерлерден.
Кайрылып жылкы чогулса,
Колот-колот төрлөрдөн.
Касиет бардай билемин,
Тулпар го деп жүрөмүн.
Эки жакка бастырып,
Эриккенде минемин.
Биздин Базар-Туруктан,
Суусу таза тунуктан.
Ичкен айгыр караса,
Тулпар чыгат уруктан. —
Дешчү эле мурунку
Өтүп кеткен карылар.
Мактады деп ойлобоң,
Ар кимдин сүйгөн малы бар.
Баам кылып угуңуз,
Ой эр Эшим бегим ай,
Кара бээни айдаган,
Кандай эме дедим ай.
Темгил чаар тайны жал,
Тегерек туяк кайкы мал.
Тоо кайыбы көрүнөт,
Тотудай жүнү бөлүнөт.
Тобурчак сыны көрүнөт.
Томукка жалы төгүлөт.
Куланбы дейм кумдагы?
Куулганбы бул дагы?
Ойноп түшүп келгенби
Ой менен тоо, кырдагы?
Нак ошондон туулуп,
Тулпар болуп калганбы?
Туягында тура жок,
Кантип айтат жалганды?
Кааласаңыз алыңыз,
Кастарлап жакшы багыңыз.
Сөөгү тунган болжолдо,
Душмандын жолун чалыңыз.
Деп, Түгөл бай жылкыдан
Алдырып келди Куланы.
Эр Эшимдей баатырдын
Сөзүн эки кылабы?
Ээрин алып токутуп,
Жалын тарап сылады.
Ачылгансып кабагы,

www.bizdin.kg

Кайчыланып кулагы.
Аттанарда кыйшайып,
Бүгө берди тизесин.
Шап эр Эшим аттанды,
Шаркылдатып кисесин.
Бастырганда чатынан
Суурула түшүп жорголоп.
Жалт-жулт этип каранып,
Жүрүшүн түрдүү пормолоп.
Кыялданып кылтылдап,
Кубулуп жүнү жылтылдап.
Кош эми! — деп, эр Эшим
Бастыра берип кеткенде.
Бай Түгөл менен турган эл,
Көңүлүн атка бурган эл.
Түштөндүрүп, сый берип,
Ызат-урмат кылган эл.
Жарданышып таң калып.
Байкап калды Түгөл бай:
Ат ээсин тапкан экен — деп,
Дембе-дем сылап сакалын.
Жайкап калды Түгөл бай,
Жүрүшүнө кубанып.
Сөзү сөзгө уланып:
Жылкычылар токмоктоп,
Жыттыгып калган эмедей,
Алмак-салмак миничү,
Кешик жок эле кенедей.
Эми багың ачылды,
Эрдин аты атанып,
Суратпай бербей Куланы.
Менден өткөн каталык,
Жаныбарым Шарпкула,
Аркырасын арааның.
Суук душман көзүнө
Сүрдүү болсун карааның.
Эр канаты жаныбар,
Ак жолтой бол Эшимге.
Мал да болсоң бактуу бол,
Намызыңды кетирбе. —
Деп, жөнөттү Түгөл бай,
Шарпкуланы мингизип.
Эр Эшимге бир катар
Манат чепкен кийгизип.
Эр Эшим барып үйүнө,
Эл эскирткен бийине.
Куланын жайын билдирип,
Арпа түктөп илдирип.
Аземдетип бактырып,
Алтын мамы кактырып.

www.bizdin.kg

Жолборс үртүк жаптырып,
Салтанатын арттырып.
Көбүк карга агытты,
Сынчынын сөзү боюнча,
Жанына үч ат коштурду,
Жайдары бол деп оюнча.
Жыл маалында бир атты
Сойду эр Эшим согумга,
Кара кемик чучугу
Бар экен эки колунда.
Жыйырма төрт ай өткөндө,
Жана сойду бирөөнү,
Жиликтердин баш-башы
Агара элек сөөгү.
Отуз алты ай болгондо,
Үч жылга кур толгондо,
Калган бир атты соём деп,
Сынчысы айткан болжолго,
Толду эми деп сойгондо,
Кемиктин башын ойгондо.
Кенедей жерде кара жок,
Сөөгү тунуп агарып,
Кара эти жок май болуп.
Калгандыгы баары анык,
«Эми көөнүм тынды деп,
Шарпкула сөөгү тунду» деп.
Колго байлап кайтартып,
Куйругун кучак жайкалтып.
Жалын тарап бөлдүрүп,
Жакшы сылап көндүрүп.
Сууган сайын сунулып,
Мамыда турат кыналып.
Сыны чыгып сыртына
Шаңына шаң уланып.
Даакы жүнү жоголуп,
Так секирип оңолуп.
Мамынын башын кемирип,
Кайтарган сайын семирип.
Жогор жагын көп тиктеп,
Жоо көргөндөй элирип.
Жети күнгө чөп жебей,
Жерди чапчып койгулайт.
Музду бузуп талкалап,
Буту менен ойгулайт.
Бактысына табылган,
Маңдайдагы жылдызы,
Жата берсин Эшимдин
Жергелүү калың кыргызы.

www.bizdin.kg

ЭМКИ СӨЗ СУУК ДУШМАН АЖААН ДЕГЕН КАЛМАКТЫН КЫРГЫЗГА КОЛ САЛЫШЫНАН БАШТАЛАТ

Калмактардын Ажааны,
Калк куруткан дажалы.
Курачысын көп кылып,
Төлгөчүсүн төп кылып.
Балчыларын баш кылып,
Бал китебин ачтырып.
Сыйкырчысың жүрмөлөп
Ак чопкутун бүрмөлөп.
Азууларын кайрашып,
Кара курттай жайнашып.
Кечилдерин чогултуп,
Кесирлүүсүн тоорултуп.
Кыргыздарын кырам деп,
Кыяматтай кылам деп.
Жайчыларын жайлатып,
Жай ташын сууга байлатып.
Асманда булут бүркөлтүп,
Айланасын чүмкөлтүп.
Көнөктүн оозун алдырып,
Көктөн мөндүр жаадырып.
Тескери шамал шыбыргак,
Кара бороон дырылдап.
Учуруп кетчү эмедей,
Утур-тетир ырылдап.
Сегиз сай мөндүр куюлуп,
Уйгу-туйгу шырылдап.
Асмандагы канаттуу
Жерге түшүп чырылдап.
Кумдуу шагыл майда таш
Учуп жатат зырылдап.
Жердей жети таш алып,
Ого бетер ырымдап.
Кара сууга салдырып,
Кардан изди чалдырып,
Булактын көзүн муздатып,
Музда жүрсө сыздатып.
Бөксөгө туман курчатып,
Сел жүргүздү каптатып.
Арыбы көп аярлар,
Өздөрү көзгө көрүнбөй.
Кара калмак амалкөй,
Каптап келет бөлүнбөй.
Каркыранын башынан,
Буурул түндүн сазынан.
Жалпы калмак кол ашып,
Жол түшө элек жон ашып.

www.bizdin.kg

Жай саратан күнүндө,
Кыяматтай жут болуп,
Жердин жүзү кок айкы
Кар аралаш муз болуп.
Жайкалган шибер көрүнбөй,
Жайдын күнү кыш болуп.
Кол башында көп кыргыз,
А дегенде туш болуп.
Калмактын кара дубасы,
Күндү жайлап окуган.
Кечилдердин амалын
Эр Эшим угуп чочуган.
Калың элди аралап,
Каптап келген жери ушу.
Калмак ханы, кол башы —
Канкор Ажаан эр ушу.
Кол башында кыргызды,
Талгардагы казакты,
Такыр чаап кыйратып,
Тарттырыптыр азапты.
Тандалмалуу жерди алып,
Тарпын койбой элди алып.
Ырыскы көктөн куюлган
Ысык-Көлдөй көлдү алып.
Тукум курут кылам деп,
Туудурбастан кырам деп.
Боюнда бар аялды
Жара тартып өлтүргөн.
Керээз айтпай арманда,
Коштошо албай төркүндөн,
Чабылгандар чачылган,
Асманга күлдү сапырган.
Кайчы, тулга, казанды
Каршы-терши талкалап.
Басып алган кыргыздын
Башын жарган балталап.
Ажаан деген жаяны,
Азуусу өткүр чаяны.
Жыргап жаткан кыргызга
Жылыга тийген залалы.
Мына ошондо далай эл
Туш-туш жакка тарады.
Кабарчыдан кеп угуп,
Калмак келди деп угуп.
Ак кагаздан кеп угуп,
Анжыян арка эл угуп.
Атпай элди кууруп,
Ажаан келди деп угуп.
Кыпчактардын эр Эшим,
Элине айтып кеңешин.

www.bizdin.kg

— Баатыр кыпчак кайда деп,
Баарыңар жер чайла — деп.
Эсебин алып эл жыйып,
Эшигине топтотуп.
Арбын кошун алууга,
Акыл-кеңеш токтотуп.
Элинен алды миң киши,
Калганы жок билгичи.
Ошон үчүн кат берип,
Доол байлап ат берип.
Катагандын ханына,
Кабар берди чакырып.
Эркин жаткан жыргашып,
Эли минтип чачылып.
Достошомун деп ойлоп,
Душман келип кызкандан.
Аскери колдо аз үчүн,
Айлын калмак бузгандан.
Кабыргалаш жатычуу,
Катагандын элдери.
Калкы көчмөн аралаш
Катарлаш эле жерлери.
Кыпчактын төмөн жагында,
Күркүрөөнүн сайында.
Катаганды башкарган.
Хан Турсун бар тагында.
Бир чекеси элинин,
Ташкендин кыйдам тушунда.
Бир чекеси Сайрандын,
Талас жаккы тышында.
Ортосу Түлкү-Башыда,
Орчуну турат ушунда.
Ойротко дайын катаган.
Отурат жайы-кышында.
Хан Турсунду чакырып
Үлүш берди эр Эшим.
Этке аралаш тарттырып
Күрүч берди эр Эшим.
Алтымыш жамбы куржундан
Күмүш берди эр Эшим.
Достугу үчүн тогуздап,
Жорго берди эр Эшим.
Ойротту чаап келгендей,
Олжо берди эр Эшим.
Кунан чабыш — ат чабыш,
Мөрөйү көп эр сайыш.
Ар санатын арттырып,
Көк бөөрүсүн тарттырып,
Хан Турсун менен дос болуп,
Эзилип көңүл кош болуп.

www.bizdin.kg

Кылычтын мизин жалашып,
Мынтык оозун өбүшүп.
Ант кылышып турганда,
Катаган, кыпчак көрүшүп.
Эр Эшим элин тапшырып,
Хан Турсундай досуна.
Акыретте күйбө деп,
Антташкан достун отуна.
Мен кетемин калмакка,
Намызымды алмакка.
Айлымды сага тапшырдым,
Сени койсом арбакка.
Дедим эле оюмда,
Талап кылып бармакка.
Ошон үчүн чакырдым
Кеңешимди салмакка.
Каарын төккөн катуу жоо,
Камап кирип келиптир.
Казак менен кыргыздын,
Канын суудай төгүптүр.
Намыс үчүн нар жакка,
Кетирели кубалап.
Бир четинен кыргызды,
Чапкан экен будалап.
Жерге туман салыптыр
Жай жайлатып дубалап,
Угуп карап турбаймын,
Урушка-уруш уланат,
Буга, досум, не дейсиң?
Билгениңди сүйлөгүн.
Айтарым ушу мен сага,
Калган элди бийлегин.
Журтум сенде аманат,
Кайтарган жоодон саламат.
Каары катуу калмакка,
Карышкырдай аралап.
Кара курттай кечилди,
Каптайын барып камалап.
Кайрылып андан келгиче,
Калбасын журтум талаалап.
Канаттууга кактырба,
Кас душманга чаптырба.
Катын, бала алсызды,
Кул-күң кылып саттырба.
Тумшуктууга чокутпа,
Тырмактууга тыттырба.
Түрү суук жоо келсе,
Түшүрбөгүн туткунга.
Уй түгүндөй көп калмак,
Уйпалайын мен барып.

www.bizdin.kg

Эсен-аман келгиче,
Эл башкарган сен калып.
Анда досу хан Турсун,
Эр Эшимге ант кылып:
— Ой жан досум, жан досум
Оюңда күмөн болбосун.
Ишиңди кудай оңдосун.
Кожо-Асаным колдосун.
Жолуңду Кошой жолдосун,
Бул сапарга барып кел.
Чек араны чалып кел,
Нары-бери аралап,
Намысыңды алып кел.
Ак карлуу тоону түптөп кел,
Ак жамбысын жүктөп кел.
Мөөсүлүмө чыгарып,
Кыз-кыркынын тизип кел.
Кыйры бөлөк душмандын
Кымыздай канын ичип кел.
Элден убаа жебегин,
Балан-бакүн дебегин.
Алым-алман албаймын,
Андай чыгым салбаймын.
Чекесине чертпеймин,
Элиңе ыдык көрсөтсөм,
Кантип сага беттеймин?
Акыретке барганча,
Анты-шерттен кетпеймин.
Элиң менде аманат,
Жергесинде сактаймын.
Эсен-аман келгиче,
Берген тузуң актаймын.
Катаганга иргелеш,
Катар конуп биргелеш.
Тура берет айылың,
Мейманчылап кез-кезде,
Барып турсун зайыбың.
Балдарыңа айтып кет,
Катташканын үзбөсүн.
Казан-аяк аралаш,
Болгондугун күчтөсүн.
Аман келсең урушта,
Конушарбыз короолош.
Кышынкысы болгондо,
Бозо ичербиз жороолош.
Куда-сөөк болорбуз,
Курчалышып конорбуз.
Сен — катаган, сен — кыпчак,
Деген сөзүм жок болор.
Анты-шерттен мен жылсам,

www.bizdin.kg

Аксак сары ат козголор.
Калкыңа кара санаган
Канеткенде дос болор?
Арам бикир ойлогон,
Достун түбү жок болор.
Кайыр энди, эр Эшим,
Жеңил барып, оор кел.
Эриш бузуп, жылкы алып,
Эсен-аман соо кел. —
Деп жөнөттү кошунду,
Эр Эшимден көрдү эле.
Эл кылбаган озурду.
Бир-биринен эки дос,
Ажырашты коштошуп.
Айыл-апасы, аялдар,
Айланышып топтошуп.
Асман ачык күн болуп,
Ай жарыгы түн болуп.
Улуу кошун жүргөнү,
Урулуу журтка дүң болуп.
Алтын айчык кызыл туу
Алда канча шаң болуп.
Желпилдеген желектер,
Жердин жүзү чаң болуп.
Күндүз жүрүп, түн катып,
Күүгүм талаш үн катып.
Жалындаган оёндор,
Жан казандар байланган.
Жалаң кылыч колго алып,
Жаа тарткычтар шайланган.
Эр жүрөктөр, баатырлар
Эр Эшимге айланган.
Сары өзөн Чүйдү чаңдатып,
Самсып өттү сайлардан.
Эки Кемин жер менен,
Калмак ашуу бел менен.
Тоо түгөнгөн чөл менен,
Толкуган ысык көл менен.
Кызыл-Кыя Заңташтан,
Бетегелүү кой таштан.
Үч-Каркыра, Кегенден,
Текес-Кыяс дегенден,
Калмактардын колуна
Аралашкан жери ошо.
Ал жердеги көп кыргыз
Чабылып калган эл ошо.
Туу көтөргөн кош башы,
Тулпар минген шумдары.
Аламан-коюп, ат коюп,
Качырып найза сунганы.

www.bizdin.kg

Эр Эшим ураан чакырып,
«Эр Үрбүм!» — деп бакырып.
Эки жактан калың кол
Каптап калды качырып.
Кудай бетин көрсөтпө,
Куйкаланып жер бети.
Куу качырган туйгундай
Кулага минген келбети.
Эрдин эри качырса,
Жыгылды калмак желдети.
Ач кыйкырык, кур сүрөөн
Жердин жүзү тумандан.
Ат боорунан кан болуп,
Ажалдуулар бураңдап,
Колго түшкөн жайчысын
Санына чылбыр салганы.
Суу-суунун башын издетип,
Төрдөн чалгын чалганы.
Колго түшкөн калмактар,
Кордук көрсө тил билбейт.
Алдап-соолап сураса,
Айткан сөздү бир билбейт.
Ылаачын тийген каргадай
Калмактарды үркүтүп.
Каптап кууп баратат
Кайра нары дүргүтүп.
Жайчыларын жаткырып,
Боорун ташка бастырып.
Кечилдерин кармашып,
Бал китебин ачтырып.
«Баарын кылган ушу» деп,
Барактарын жанчтырып.
Бакылдатып сабатып,
Башын жарып канатып.
Орчундары көз болсо,
Орго салып каматып.
Арыптуу нечен аяры,
Колго түшүп кокуйлап.
Кордук көрүп байланып,
Курачылар кошо ыйлап.
Дубакөйдүн баарысын,
Кармап алып бычактап,
Карты тилди далысын.
Күндүн көзүн алгандар,
Жай ташын сууга салгандар,
Уңгусу болот найзалуу,
Уруудан чыккан балбандар,
Жер союлган калмактар,
Кара курттай лыкылдап,
Карама-каршы атышып.

www.bizdin.kg

Кайнагандай быкылдап,
Эки кошун бет болуп.
Эсеби жок көп болуп,
Мынтыкчандар атышып,
Жерге сулап жатышып,
Найзалуулар сайышып.
Ат үстүнөн майышып,
Чарайналар чака-чак.
Айбалталар така-так.
Кылычтуулар чабышып,
Кызыл канды агызып.
Кыйма-чийме кагышып,
Кый сүбөгө малышып,
Очогор, Гүлдүрмамайга
Оозунан окту урушуп.
Милтелерин түтөтүп,
Окчо кармап турушуп.
Түтүндөн киши көрүнбөй,
Ачкан көздү жумушуп.
Бет алдынан Келгенин
Бирин-бири куушуп.
Нары карай качырып,
Найзаларын сунушуп.
Жаанын огу чыпылдап,
Кадалса каны тыпылдап.
Ат боорунан кызыл кан,
Агып жаткан андан көп.
Жарадар болуп кээ бирөө,
Талып жаткан андан көп.
Өжөр калмак өз ичин
Жарып жаткан андан көп.
Өзүн-өзү өрттөшүп,
Күйүп жаткан андан көп.
Өлүктөрүн чункурга,
Үйүп жаткан андан көп.
Калмактардын Ажааны
Теминөөрү карк алтын.
Төңөлүгү куймалуу,
Үзөңгүсү чылк алтын.
Тели шалкы бууданын
Теминип койсо жеткендей.
Анча-мынча жылкыны,
Тебелетип кеткендей.
Темир найза колунда,
Тепчий сайса тешкендей.
Жаалданып кыйкырса,
Жанынан адам кечкидей.
Ошо күндөн ушу күн,
Эр Эшим экөө бет келбей.
Аламан уруш үстүндө,

www.bizdin.kg

Бир-бирине кез келбей.
Дөө экенин билгизип,
Төбөгө кылыч кезгербей.
Түртүшүп найза сунушпай,
Ат үстүнөн урушпай.
Биринен-бири күч сынап,
Билектерин жулушпай.
Эр Эшим, Ажаан — эки дөө,
Маңдай-тескей болгулап.
Эки жак элди беттетип,
Баатырлары кол курап.
Тулпарларын түйүлтүп,
Толорсукка койгулап.
Калмактардын Ажааны,
Кыйкырыгы таш жарат.
Патманатын чакырса,
Бакырыгы баш жарат.
Ат ойнотуп алыстан,
Алганы колдо барыскан.
Турбай туйлап тулпары,
Кол сыйрылып карышкан.
Коё берсе кокустан,
Аңды-дөңдү ылгабай,
Ала качып кетчүдөй.
Артынан кууган кишини,
Аңтара салып тепчүдөй.
— Кайда бурут кайда? — деп
Карап турган кезинде.
Шарпкуланы бир сынаш,
Эр Эшимдин эсинде.
Үртүгүн алып жайдактап,
Көкүлүн көккө түйдүрүп.
Куландан тууган куланын
Куйругун кайра түйдүрүп.
Анжыяндын ак каңкы,
Шарпкулага чак каңкы.
Кош басмайыл, кош олоң,
Бурма бугу чылбыры.
Алты айдан бери калмактын,
Болуп жаткан кыргыны.
Чылбырын белге курчанып,
Бөктөргөсүн бек таңып.
Кол канжыга бокчолоп,
Кош бүлдүргөн төңөлүк.
Качыра турган өңдөнүп,
Карагай найза өңөрүп.
Кара сур өңү көгөрүп,
Ызырканып тиштенип.
Кызарып көзүн тиктенип,
Эңчегер бойлуу эр Эшим.

www.bizdin.kg

Бук болуп ичи зиттенип.
Бою турна тарамыш,
Кармаса колу темирдей.
Баса минген Кулага,
Балтыры өгүз белиндей.
Тоо туруштук бергисиз,
Толкуну колдун лебиндей.
Алгыр бүркүт кабактуу,
Жаткан иттей кашы бар.
Чүйлүсү жолборс моюндай,
Жан казандай башы бар.
Каргылуу найза кармаган,
Кадалган жери ырбаган.
Сок билектей чочмору,
Тийген жерин кандаган.
Ак каңкыда илилүү,
Ай балтасы шыңгырап.
Шарпкулага аттанып,
Бастырып чыкты зыңгырап.
Тулпар куда мингени,
Туулга башка кийгени.
Чарайнасы чапталуу,
Сооту жынжыр илмелүү.
Муздай темир курчанып,
Мурунураак жер чалып.
Шарпкуланы жулкунтуп,
Оoздугун булкунтуп.
Такымына камчы уруп,
Тарсылдатып карс уруп.
Качырышкан жери ошо,
Уңгулуу найза учу курч,
Учу болот кара курч.
Карагайга каптаган,
Каршы-терши тарамыш.
Камчыга — камчы үзүлбөй,
Качырышты түтүндөй.
Акырекке болжошуп,
Уңгусунча орнотуп.
Жандын ээси жүрөктү,
Жара сайып өтөм деп.
Тели шалкы үстүнөн,
Тегеретип кетет деп.
Суук душман Ажаанды,
Сойбогонум бекер деп.
Өлчөлүү жерге болжосом,
Өлбөгөндө нетер деп.
Өпкөсүнөн тешер деп,
Сайганда найза мылк этти.
Азгана башы шылк этти,
Жыгыла турган өңдөнүп,

www.bizdin.kg

Оой түшүп жөндөнүп.
Кайра баштан толгонуп,
Аттан түшпөй оңдонуп,
Эки жактан эки адам,
Жөлөмөлөп алды эми.
Камбылды көздөй бет алып,
Салгар жолго салды эми.
Ортого алып калмактар,
Касканактап калды эми.
Кайнатма кара дарысын,
Кырма Кызыл абуусун,
Кырып-сүртүп жарага,
Айыктырды анысын.
Байкал калды чочунуп,
Эр Эшимдин сайышын.
Жаранын оозу карттанып,
Чып-чып сары суу болуп.
Каны катып айыгып,
Карыш жерге куу коюп.
Нары-бери таңуулап,
Лат-манаттап чуу коюп.
Качып калды калмактар,
Кайра нары дуу коюп.
Качкан жоонун артынан,
Сайып барат сабалап.
Калың кал мак кечилди,
Карышкырдай аралап.
Кыйдамына келгенде,
Кырып кетип баратат.
Жолугуша келгенде,
Жоюп кетип баратат.
Ортосунан эр Эшим
Оюп кетип баратат.
Колу коонуп неченди,
Союп кетип баратат.
Жаанын огу жамгырдай
Жаап кетип баратат.
Чочморлуулар чокуга
Чаап кетип баратат.
Кылыччандар кыймалап,
Кесип кетип баратат.
Иче-кардын имерип,
Эшип кетип баратат.
Кайрыларга айла жок,
Качып кетип баратат.
Капкасына кирүүгө
Шашып кетип баратат.
Чилдей тарап туш-тушка,
Уй түгүндөй көп калмак,
Уйпаланып бириндеп,

www.bizdin.kg

Учу-түбү бек калмак.
Турпан менен Камбылга.
Үйүлдү барып чеп кармап.
Таштамырчак калаасын
Талкалатып эр Эшим.
Дарбазасын чактырып,
Балталатып эр Эшим.
Баатырларын чогултуп,
Баарына айтып кеңешин.
Касташканым калмактын
Ажааны эле, журтум, ай.
Кана карап кылалы,
Мокобосун курчуң ай.
Ажаан колго тийбесе,
Эл алдым деп айтканым,
Баатырлыктын иши эмес
Мактанып үйгө кайтканым.
Баарың тегиз угуңар,
Жашың менен улууңар,
Ажаан калмак капырдын
Шаарын тегиз бузуңар.
Ажаан колго тийгиче,
Эми бир жыл туруңар.
Бастырып жерин чайлаңар,
Курачысын байлаңар.
Төрөлөрүн кармаңар,
Каны колго тийбесе,
Кантип үйгө барабыз?
Ажаанынан өч алып,
Түп көтөрө чабабыз.
Каныбызга кан алып,
Жаныбызга жан алып,
Анан үйгө кайталы.
Узун аяк-мал алып,
Казак, кыргыз чектеги
Калган экен таланып.
Бир кишиге миң киши,
Өлтүрөлү кун алып.
Куржундарга толтуруп,
Өлүүдөн нечен пул алып.
Күмүш кисе, бото кур,
Күңгө кошуп кул алып,
Анан үйгө кайталы,
Эрдикти элге айталы.
Шаарга кирди бекинип,
Ажаан деген шайтаны.
Аны кармап алалы,
Мойнуна күндө салалы.
Чапкыла журтум чапкыла,
Жабыла издеп тапкыла.

www.bizdin.kg

Казанын чагып талкалап,
Сапырып күлүн чачкыла.
Зыяндуусун жоготуп,
Дарга мойнун аскыла.
Сыйкырчысын муунтуп,
Сыйыртмак салып тарткыла.
Кара дуба билгенин,
Какшатып сөөгүн чаккыла.
Каржилигин сындырып,
Жерге кийре каккыла.
Өтүн жарып сыртынан,
Эстен кеткис кылгыла.
Санына чылбыр бургула,
Санат кылып ургула,
Сакалдарын жулгула.
Жалпы аламан киргиле,
Жаагын жара тилгиле.
Жайы-кышы тартынбай,
Жагалмайдай тийгиле.
Мени-мени дегендер,
Менин камым жегендер.
Жүрөгүнө курч байла,
Уруудан чыккан кемеңгер. —
Деп, эр Эшим турганда,
Намыс жолун кууганда.
Кара шаар Камбылдан,
Кара жылга балгындан.
Калмактардын Ажааны,
Качып чыкты дажаалы.
Калың кыргыз тосмолоп,
Кармай албай калды эле.
Кашкар жакка бет алып,
Кара жолго салды эле.
Эр Эшим карап турабы?
Камчыланып куланы,
Качкан Ажаан артынан
Каакым болуп чурады.
Каршы алдынан келгенин
Каттап кетип баратат.
Карма-карма-карма деп,
Какшап кетип баратат.
Телишалкы союлгур,
Көрүнгөндө көрүнөт.
Көрүнбөсө түгөнгүр,
Көккө чаңы бөлүнөт.
Шашкалаңдап эр Эшим,
Шарпкуланы теминет.
«Чу» дел койсо жаныбар,
Канаттуудай зуулдайт.
Кара көздөн жаш ыргып,

www.bizdin.kg

Этек-жеңи дуулдайт.
Кырда сурнай тарткансып,
Жал-куйругу чуулдайт.
Жар урунса алдынан,
Жаадай ыргып чуратат.
Жабык бою бийикти
Жапырылтып уратат.
Көрө-көрө жакындап,
Көккө чаңды буратат.
Тоголотуп буттары,
Топудай таш кулатат.
Буртулдатып көбүктү,
Буттарына жабылтат.
Такымына куйругун
Тарсылдатып чабылтат.
Кемегедей жерлерди
Төрт туягы ойгулайт.
Калмактардын Ажааны
Каршы-терши койгулайт.
А да тулпар закымдайт,
Бу да тулпар такымдайт.
Кээде кызып, тер чачып,
Куйрук улаш жакындайт.
Анткен менен карматпай,
Далы ортосун кандатпайт.
Кашкар барды алдырбай,
Карагай найза салдырбай.
Турпан барды алдырбай,
Туурадан найза салдырбай.
Челек менен Чарымды
Улан-Батор, Талгарды.
Үч айланып карматпай,
Канат жасап алганбы?
Кайта тосуп кубалап,
Текес-Кыяс белине,
Тегеректеп курчаган,
Жолукту кыргыз элине.
Туш-тушунан тосмолоп.
Тоссо кайдан козголот?
Элди жара качканда,
Эр канаты Шарпкула,
Ошондо кулак жапырып.
Үстүндөгү эр Эшим:
«Эр үрбүм!» деп бакырып,
Эңкейип найза салды эле,
Кыр арканын тоому деп,
Кый сүбөгө малды эле.
Демжип дагы нетти эле,
Унгусунча жетти эле,
Тебетей сайган эмедей

www.bizdin.kg

Тегеретип кетти эле.
Кооно түшүп колдору,
Өпкөгө найза орноду.
Калмактардын Ажааны
Кандеке жатып сойлоду.
Кайра-кайра сайгылап,
Кара көзүн ойгону.
Карга-кузгун жесин деп,
Кабакка сүйрөп койгону.
Каны менен жинине
Карышкыр-түлкү жойлоду.
Айыгышып эр Эшим,
Акырында койбоду.
Үч жылы толук урушуп,
Намысын алды ойдогу.

МИСАЛЫ

Мына шундай мисалы,
Сокку уралы душманга.
Акыр заман салалы,
Чек араны бузганга,
Эр Эшимдей кеменгер
Толуп жатат элимде.
Эрдин эри тандалып,
Эркин өстү жеримде.
Эзелден кыргыз тукуму
Эр Эшимден таралган.
Эмки биздин баатырлар
Таалай үчүн жаралган.
Душманына кыргыздын
Кылыч мизи жаланган.
Өөрчүп-өсүп кызылдар,
Өч алгыла арамдан.
Элди коргоп душмандан,
Эр атакка конолу.
Эмки Гитлер-Ажаанды
Кармап алып соёлу.
Канын суудай агызып,
Кара көзүн оёлу.
Көптөн Ажаан кутулбайт,
Көбөмүн деп жутунбайт.
«Кабамын» деп, экинчи
Кайра бизге кутурбайт.
Кутурганды талкалап,
Көзү башын балталап.
Ок аталы, кырылсын,
Оозу-мурду кан жалап.

www.bizdin.kg

Эне-атасы арнаган —
Эшим эле өз аты.
Эрдиги артык болгон соң,
Эл атаган дос аты.
Эсен жүрсүн баатыр деп,
Эр Эшим болгон кош аты.
Ошол өңдүү, жаштарым,
Эрдик атак алыңар.
Ушу быйыл душманды
Ута турган чагыңар.
Уяларын кыйратып,
Буза турган чагыңар.
Канат керип асманга,
Уча турган чагыңар
Уул-келин, кары-жаш,
Умтулгула баарыңар.
Экинчи дагы Эшимдин
Элинен кабар алыңар!

Эр Эшим Ажаанды алып, душманын жеңип кайтканы жана кан Турсун досунун аңгемеси.

Көп калмакты олжолоп,
Айры төөдөн нар алды.
Калгандарын багынтып,
Узун аяк мал алды.
Куржун-куржун пул алды.
Күң менен канча кул алды.
Сулуудан тандап кыз алды,
Оймоктуудан уз алды.
Кайра тартып эр Эшим,
Келе жатат жол менен.
Эриш бузуп жоо алган
Эчен баатыр кол менен.
Таң атардын — Буурул тун,
Үч Каркыра, Текеске,
Келип конду кошууну.
Көкөкүлдүн Бекетке
Эр Эшим элге кеп айтат,
«Эл сагындым» деп айтат: —
Ой, кошунум, угуңар,
Баарың макул дегиле.
Үч жылдан бери жолдобуз,
Мен барайын жериме.
Сай кашкалар чогулуп,
Макулдукту бериңер.
Силер аста-жай жүрүп,
Ат өргүтө келиңер.
Мени менен биригип,
Жолдош болчу кимиңер.

www.bizdin.kg

Аты мыкты азамат,
Тандалгыла бириңер.
Кимдер барат, ким калат?
Ылгап атты мининер.
Эл аманын билейин,
Эрте Чүйгө кирейин.
Ушу бүгүн Таласка
Ура жүрүп барайын.
Күн батканча мен жетип,
Элден кабар алайын.
Мени менен бир жүрүп,
Арыбасын атыңар.
Атка ишенбей турганың,
Аскер менен жатыңар.
Таңдын эре-середе,
Кошко жүктү артыңар.
Кужулдашып кокустан,
Козголбосун багыңар.
Кол башчыга багынып,
Жол иретин бузбаңар.
Ыктуу жерге түнөшүп,
Жай баракат уктаңар —
Дегенинде козголуп,
Эки түгөй сур минген.
Аттарына ишенип,
Эшим менен бир жүргөн.
Эки кара буурулчан,
Экөө бирдей куудул чал.
Жана да бир жоргочон,
Жолдош болгон болжосом.
Артынан бир тору айгыр.
Минген жигит кошулду,
Чатырашып жүргөндө,
Чаң асманга созулду.
Шарпкулага эр Эшим
Баса минип отурду.
Жаныбарым Шарпкула,
Такымга тери чачылып,
Шайбыр жүрүш салганда,
Жердин бети казылып.
Кемеге болуп оюлуп,
Кергенде колтук чоюлуп.
Кайчылашып кулагы,
Кыялданып кылт этип.
Бура тарта бергендей,
Буйтагансып булт этип.
Жорголой түшүп жебээлеп,
Эки жакка керээлеп.
Туяктан кумдар серпилип,
Жол боюна себелеп.

www.bizdin.kg

Алдына тура калганда,
Кетүүчүдөй тебелеп.
Жүрө-жүрө кызыган,
Турасы оттой ысыган.
Октос берип түйүлөт,
Оозунан көбүк үйүлөт.
Ыкчырылып ылдыйда,
Ылаачындай шүйүлөт.
Үстүндөгү эр Эшим,
Өз алдынча сүйүнөт.
Кээде тиши арсылдайт,
Таманы жерге тарсылдайт.
Дүбүртүнөн бөлөк ат,
Тең жүрө албай салпылдайт.
Артындагы алты адам,
Карамалап келейтат.
Кылчайып артын эр Эшим,
Жана карап келейтат.
Катар бирге жүрө албай,
А дегенде баягы,
Жорго минген азамат
Белде калган сыягы.
«Жоргонун бели» аталып,
Белги болгон туягы.
Андан бери келайтып,
Эки ак сур ат мингендер,
Калган экен талаада.
Ишенип бирге жүргөндөр,
«Эки Аксуу» деп ан үчүн
Атаган өлгөн малы үчүн,
Андан кийин кош буурул,
Калып калган жерине.
«Эки кара буурул» деп,
Атап койгон элиме.
Тору айгырчан кишиси
Көлдүн күнгөй учуна
Келгенинде калыптыр.
Тозордун кыйдам тушуна,
«Тору — айгыр» деп ат коюп,
Атаган экен илгери.
Эмгиче айтып сөз кылат,
Карылардын билгени.
Шарпкула менен жүрө албай,
Өлүптүр алты ат зоругуп.
Тулпарга кантип тең келет,
А турмак канаттуу өтпөйт корунуп,
Көкөкулдун Бекетте
Көлдө калган турбайбы?
Кошо жүрүп бир топ ат,
Жолдо калган турбайбы?

Буга окшогон тулпарга,
Кубангандан ырдайлы.
Жалганбы же чын бекен?
Кел, көпчүлүк, сындайлы.
Тулпар минген эр Эшим,
Аларга карап турбады.
Аксы менен Таласка
Жетмейинче тынбады.
Боом ылдый Шарпкула,
Буулуккандай бaратат.
Мойнунан жаңы тер чыгып,
Сууткандай баратат.
Сары-Өзөн Чүй талаада,
Самсыгандай баратат.
Каңтара тартып оозун,
Камчыланбай баратат.
Ашмаранын оюна,
Аккан суунун боюна,
Ооздугун чыгарып,
Агын суудан сугарып,
Чылбырын кармап өткөрүп,
Чырым уйку жок болуп,
Араң эле ал жерге
Аттт бышымдай токтолуп.
Ура жүрүп олтуруп,
Ошо күнү бешимде
Таластын чаты жайыкка.
Намаздигер кечинде,
Барган экен эр Эшим,
Турасы кызыган кезинде.
Суу боюнда боз секи,
Ага чыгып караса,
Айраң-азыр таң калды,
Айландырып санаса.
Как эткенден карга жок,
Карарып чыккан мал да жок.
Кук эткенден кузгун жок.
Же болбосо, асманда
Канаттуудан учкул жок.
Караанда эме көрүнбөйт,
Кай кеткени билинбейт.
Калкы кайда, мал кайда?
Караса көзгө илинбейт.
Кай кеткени белгисиз,
Калын, кыпчак эли жок.
Серепчилеп көз салса,
Жакын жерде шеги жок.
Журту калган, ит улуп,
Жолбун иттер бүт улуп.
Аны көрүп эр Эшим,

www.bizdin.kg

Айланып көөнү бузулуп.
«Кандай жорук болду? — деп,
Элим кайда конду?» — деп.
Акылы тарап бириндеп,
Боз секинин жонунда,
Сыр найзасын таянып,
Таластын тасма жолунда.
Не кыларын биле албай,
Андан нары жүрө албай.
Айланып башы төл болуп,
Көзүнүн жашы сел болуп.
Санадар болуп турганда,
Арт жагында бир аттын,
Дүбүртү чыгат шырпылдап.
Кылчайып аны караса,
Бир абышка шылкылдап.
Арман ырын айткансып.
Анда-санда кыңкылдап.
Келип салам берди эле,
Алик алып эр Эшим,
Жол болсун деп турду эле.
Анда абышка мындай дейт:
— Кол аттанып калмакка,
Козголоңду саларда.
Камындым эле мен дагы
Камбылдар чалгын чаларда.
Көп аскерге аралаш
Кошулдум эле аларга.
Караан тартып баргамын
Кайыптан олжо табарга.
Байкабаган окшойсуз,
Көпчүлүктүн ичинде,
Отоо башы мен элем.
Түгөл байга жылкычы,
Отуралбай үйүмдө,
Козголгон жүрөк курч ушу,
Минген атым кара бээ,
Шарпкуланын энеси.
Артыңыздан келейтам,
Ач буудандын деги өзү.
Дегенинде таң калып,
Кеп-кеңешин бүтүрүп.
Эр Эшим менен абышка,
Эл табууга күтүнүп.
Ээн калып жерлери,
Эчак үркүп элдери
Кайыры чыгып бат эле,
Калмакты барып жеңгени.
Күн чыгышка бет алып,
Кайра тарткан жери ошо.

www.bizdin.kg

Каңырыгы баш жарып,
Капа болгон кези ошо.
Мал сүрдөөнү кетиптир,
Күн чыгышты жүздөнүп,
Эч айласыз эр Эшим,
Ээрдин кесе тиштенип.
Таластын башы Суусамыр,
Гөй-гөй ашып тоо менен.
Ат изине чөп салып,
Ак карлуу бийик зоо менен.
Айылдын дайынын табалбай,
Алтымыш катмар коо менен,
Ала бел өтмөк бел менен,
Алты гана тор менен
Суусамырдан өздөндөп,
Жумгал ата чөл менен.
Келсе Түгөл жеринде,
Жыргап жаткан убагы.
Сураса дайны билинбейт.
Кыпчактардан дүбаары.
Тамактанып, наар ичип,
Бир азга чыдап турабы?
Элдин ээси эр Эшим,
Элин таппай тынабы?
Абышкасын ээрчитип,
Тыным албай түн жүрүп.
Төбөдөн үркөр ооганда,
Конушту токой бууганга.
Таң атканда абышка
Эр Эшимге көрсөтөт:
— Мына муну көрдүңбү?
Баарын чала мүлжүгөн,
Сөөктөр бар үйүлгөн.
Табалы барып күндүүдөн,
Тескейди көздөй кеткендир,
Баарыга кайгы жеткендир.
Элиң ачарчылыкта
Болгон окшойт чамасы. —
Дегенинде эр Эшим
Бөлүндү нечен санасы:
«Чын эле элим ток болсо,
Тазалайт эле сөөктү.
Такырайтып кетмекчи
Тал чыккан токой жээкти.
Мал сүрдөөнүн кубалап,
Тескей менен жүрөлү.
Буйгалап күндүз тим жатып,
Түндө айылга кирели.
Жакын жерден эл дайнын,
Жатып аңдып угарбыз.

www.bizdin.kg

Жакалап көлдү бойлойлу,
Жатарда барып бугарбыз.
Кимдин эли болсо да,
Чалгын чалып турабыз.
Эгерде душман эл болсо,
Качырып найза сунарбыз.
Кан Турсун дос табылса,
Кайрылып салам кыларбыз.
Алда эмне болду экен?
Калган го журтум талаалап?
Кан Турсундай досума
Калтырдым эле аманат.
Досумду душман чалган го,
Тоздуруп бүтүн сайган го?
Катаганга катарлаш
Кыпчакты кошо алган го?
Биз Камбылда экенде,
Каптап калмак барган го?
Катаганга, Кыпчакка
Каран түндү салган го?
Касаптап баарын айдаса,
Жеген эт чала калган го?
Ак калпактуу кыргызга
Ачарчылык жааган го?
Сары изине чөп салып,
Табалбасак арман го?» —
Деп аттанып тескейлеп,
Ылаколду бойлогон.
Тоону түптөн төш менен
Эл барбы деп ойлогон.
Күндүз кечке тим жатып,
Кечинде бугуп үн катып.
Караанын көрүп айылдын,
Карышкырча түн катып.
Жылдыз каркал толгон до,
Жатар мезгил болгондо.
Түндөсү кабар алмакка,
Айылга жакын бармакка.
Нээти кетип эр Эшим,
Короого чабуул салмакка: —
Кимдин эли болсо да,
Тилин тартып көрөйүн.
Сен, абышкам, тура тур,
Мен айылга жөнөйүн.
Атайы душман бу болсо,
Атышып жатып өлөйүн.
Же аттын терин кайтарып,
Айдап жылкы бөлөйүн. —
Деп, баягы жолдошу
Абышканы аңдытып.

www.bizdin.kg

Тура бер деп колотко,
Санадар кылып каңгытып,
Жөнөп кетти эр Эшим,
Куланын оозун баргытып,
Жабык бою бийиктен
Жайып оозун каргытып.

ЭР ЭШИМ АЙЫЛГА БАРДЫ

Айылга жакын барганда,
Байкады аңдып абайлап.
«Душманбы же элби?» — деп,
Туруп калды карайлап.
Ал аңгыча бир катын
Шаңкылдап короо кайтарат.
Айтуунда бир укмуш
Болгондугу байкалат.
Тыңшаганда бу сөздү
Көйкөлөйгө чамалаш,
Айтып жатат ал катын,
Арман ырын аралаш:
А көйкөлөй, көйкөлөй,
Кайтардым хандын субайын,
Кайгылуу кылдың кудайым.
Капысынан келсечи
Казатка кеткен жубайым.
Катагандын хан Турсун,
Хан Турсун, сени ант урсун!
Хан балдарын кул кылдың,
Кайгыга салып муң кылдың.
Кантип чыдап жан турсун?
Отун алган биздин кыз,
Отту жаккан биздин кыз.
Кой кайтарган биздин кыз,
Козу баккан биздин кыз.
Эңчегер бойлуу эр Эшим
Эсен келсе калмактан.
Биздин кыздай болор бекен сиздин кыз?
Деп, озондоп кыйкырат
Короодогу бир катын.
Муңдууларга абалтан
Ким ыраак да ким жакын?
Кызматында байкалат.
Эки достун ортосу,
Ээси жокто элине
Тийген окшойт жолтоосу.
Эр Эшим барып короого,

www.bizdin.kg

Катынды алды билектен.
Катын айтат: сен кимсиң?
Караңгыда жүдөткөн,
Кутулалбай турганда
Кул-күң болгон дүбөктөн,
Жылкычы кул, сенсиңби
Укуругун сүйрөткөн?
Койсоңчу кандай эмесиң?
Жылкычы болсоң, малга бар,
Жолтоо кылбай сен мага,
Жортуулчу болсоң, жолго бар.
«Касапчыга мал кайгы,
Кара эчкиге жан кайгы».
Уурубуз чыгып билинип,
Уят болуп калбайлы.
Кайгысы көп катынмын,
Түнүдө короо кайтарган.
Күндүз отун-суу алып,
Жүрөктү ханым майтарган.
Менин жаным кайгыда,
Санаасыз көпкөн ким элең?
Ар жакка турчу кантесиң
Атчан мурдуң жиреген?
Десе дагы болобу?
Акканкынын кашына
Коюп алып жөнөдү.
Көкбөөрү тарткан эмедей
Кой дегенге көнөбү?
Алып келип катынды
Абышканын жанына.
Сыр сурады эр Эшим
Ар түрлүү көңүл чагыла.
Көйкөлөйдү бүт айтпай,
Муңдуу сөздү бек айттың.
Отун алган кыздарды
Кайра-кайра көп айттың.
Катаган ханы Турсунду
Ант урсун деп неге айттың?
Арт жагында атымды
Айтып ырдап мени айттың.
Бекбекейдин ордуна
Эмине үчүн сен айттың?
Сырдашалы баарын айт,
Сыздаган жабыр алыңы айт.
Калктын башын кармаган.
Калмакпы, жокпу каныңды айт.
Жаакты жанып ырдасың,
Жабыр көргөн жаныңды айт.
Караңгыда озондоп,
Кайтарып турган малыңды айт.

www.bizdin.kg

Катын да болсоң угайын,
Кандай түрлүү сырыңды айт.
Калпты коюп жашырбай.
Калтырбастан чыныңды айт.
Дегенде катын сыр айтат,
Ичи толгон муң айтат:
— Мен жеримде экенде,
Кермаралдай керилген,
Келберсиген жан элем
Кеп айтардан эринген.
Эр Эшим эле ханыбыз,
Эсепсиз болчу малыбыз.
Эрден да жок, жерден жок,
Эндиреп турат алыбыз.
Күллү-бала-чакабыз
Күң болуппуз баарыбыз.
Отун алып мал багып,
Мусапыр болгон чагыбыз,
Кайыр сурап ар кимден,
Кетип барат шайыбыз.
Короо толгон корумдар —
Эр Эшимдин койлору.
Кара көздү кал басты,
Болор бекен ойдогу?
Талаа толгон көп жылкы —
Эр Эшимдин жылкысы.
Ээси жок кор болгон
Эсил кыпчак — журт ушу
Олуя-Ата, Таласты
Жердечү эле эр Эшим.
Жалгыз досум жалганда
Сен дечү эле эр Эшим.
Катагандын хан Турсун,
Анттуу досу болучу.
Түлкүбашы, Таласта
Аралаш эле конушу.
Ажаандын жолун тосом деп,
Эр Эшим кеткен жол ушу.
Элинин баарын аманат
Хан Турсунга тапшырган.
Бөрүгө койду кайтартып,
Бөлүндүрүп чаптырган.
«Эр Эшим эми келбейт» деп,
Элин талап кан Турсун.
Уугун жагып күл кылган.
Уулун уй кайтартып кул кылган,
Кызын кызалактай күң кылган.
Катынын кара салып тул кылган,
Талаада тезек тердирип,
Тамандарын чор кылган.

www.bizdin.kg

Элинин баарын иштетип,
Бириндетип кор кылган.
Узун аяк мал койбой,
Тамам — такыр жыйнаган.
Жергеси менен кыпчакты
Желдеттер уруп кыйнаган.
Келин-кыздар ыйлаган,
Керегеси кыйраган.
Өлгөндөрү мындан көп,
Кереэзин айтып кыйла адам.
Көргөн күнүм курусун,
Көзүмдүн жашы көл болду.
Күнүгө кейип жол карап,
Кайгырып башым тел болду.
Жергелүү кыпчак бузулуп,
Ээси жок караан эл болду.
Ошон үчүн мен карып,
Түнүдө короо кайтарып.
Калабы деп ырдадым,
Ичтен муңум таркалып.
Улуп-уңшуп тургамын,
Угабы деп жалтанып.
Кирин жууйм күнүгө,
Казанына кар салып.
Хан Турсундун катыны
Касаптап урат балта алып.
Өтөмбү жалган дүйнөдөн
Өмүрүмчө тапталып?
Аябай урат жулмалап,
Айдай бетке так салып.
Мусапыр болгон мен шордуу
Муңум жүргөн сакталып.
Озоондогон үнүмдү
Угуп келген окшойсуң.
Ого бетер кордуктап
Бугуп келген окшойсуң.
Жылкычы деп байкасам,
Чын сырымды сурадың.
Мен ырдаган сөзүмдүн
Баш-аягын уладың.
Аңтара карап байкаймын,
Алда кимдеп турамын —
Деп бүшүркөп басылды,
Баштан өткөн кордугун,
Калтырбай бүтүн өткөрдү
Хан Турсундун зордугун.
Анда эр Эшим сурады:
— Кимдин жары болосуң?
Төркүн-төзүң кайда эле?
Жакын жерде бар беле?

Үстү-башың карасам,
Үйрүп салар киймиң жок.
Жарды белең, бай белең?
Башында кандай жайда элең?
Эр Эшимдей баатырдын
Катын-бала чакасы,
Кандай күндө турушат,
Жокпу кайгы-капасы? —
Деп сурады эр Эшим,
Көңүлүн кыйла мун, басып,
Анда катын муну айтат
Ансайын катуу муңайтат:
— Эр Эшимдей баатырдын
Үч катыны бар эле.
Ортончусу мен элем,
Кичүүсү сулуу жан эле.
Үчөөнү тең алам деп,
Өкүм кылган хан Турсун.
Дос туруп, душман болгонду
Аксак сары ат ант урсун.
Тил алган эмес эжебиз,
Тийгенден көрө өлөм деп,
Мен да тийбей койгомун,
Тирүүлөй кордук көрөм деп.
Экөөбүздү тең уруп
Тикенекке жаткырган.
Камчылатып күнүгө,
Каршы-терши так кылган.
Чачымды кырккан кайчылап,
Такырайтып тайкылап.
Дагыңкысы дагы көп,
Уялам, кантип айтылат?
Балдарыбыз кулдукта,
Айласыз минтип турдук да.
Кыздарыбыз күң болуп,
Кыйноону тарткан шумдук да!
Кичи токол сулуусун
Алып алган хан Турсун.
Энчисине бир кыйла
Малымды алган хан Турсун.
Өрүшүмдү аралап,
Жылкымдан союп той берген.
Энчисине эки миң,
Иригимден бөлүп кой берген.
Ал көрөр коз койнунда
Хан Турсун менен жаткан чак.
Тай-кунандай ойношуп,
Тамашага баткан чак.
Көчүп келип жеринен,
Көлдү бойлоп турган чак.

www.bizdin.kg

Күл багын бийик чеп кылып,
Айланасын бек кылып,
Алты кат коргон урганчак.
Алтымыш бакса бийиги,
Ичинде ойнойт кийиги.
Алганы менен хан Турсун
Атилес булгун кийими.
Күндө союш жегени —
Эр Эшимдин ириги.
Көргөндө какшайт зыркырап,
Көкөйдөн кетпейт күйүгү,
Тамчыласа көз жашым,
Көрдүңбү деп тигини.
Таш ташытса алжаят
Таманымдын тилиги.
Көргөн күнүм курусун
Менден нени сурайсың?
Караңгыда сүйрөтүп,
Кандайлыктан сынайсың?
Кайдан келген адамсың,
Өз жайыңды айта көр.
Хан Турсунга көрүнбөй,
Ылдамыраак кайта көр.
Көрүп калса кокустан,
Жер чайлаган ченчи дээр.
Же болбосо Кашкардан
Хандан келген элчи дээр.
Карматып алып желдетке;
«Кара башын кесчи!» — дээр.
Кадасына сайдырып,
Ээрдиңен тешкилер.
Эшимдин эли болбо деп,
Эс ооганча тепкилер.
Ачуусун бизден чыгарып,
Албарс менен бет тилер.
Түн уурусун кылды деп
Тилекке шакар септирер.
Таалайы жок шордуура
Таң атпайт да, кеч кирер.
Айланайын жолоочу,
Тур аттанып жөнөгүн.
Туткунга башым чырмалды,
Кудай кылса көрөмүн.
Дегенинде эр Эшим:
Тааныйсыңбы мени? — дейт
Анда катын бүшүркөп:
Таң атат го эми? — дейт.
Кокуй, төрөм, болбогун?
Козгоп улам торгодуң.
Хан эр Эшим, өзүңбү?

www.bizdin.kg

Кал баскан тура көзүмдү.
Аман-эсен көрдүмбү
Караңгыда жүзүңдү?
Деп кайгырып кучактап,
Төгүлүп жашы бурчактап.
Аташкан жары Эшимди
Аткарбастан кучактап.
Төрөсүн таанып төп болуп,
Арманы башта көп болуп.
Ичи жалын өрт болуп,
Эки көзү төрт болуп.
Акырын ыйлап бек солуп,
Амансыңбы деп солуп.
Кайта-кайта муңдарын.
Хан Турсундун кылганын,
Калтырбай айтып: «мындагың
Түрүүлүктө турушат,
Ажыратчуу кырдаальщ.
Тим эле үйдө жатпастан,
Азапка башты чырмадың» —
Деп ошентип өпкөлөп,
Ээсин көргөн күчүктөй,
Ээилишип бир кыйла
Буу чыгарып түтүктөй.
Болгон ишти сүйлөшүп,
Кайра басты короого.
Эр Эшим тез аттанды
Эмки жолун тороого.

Эр Эшим абышкасын ээрчитип алып, кайта жээктеп күңгөй менен өзүнүн келе жаткан аскеринин алдын утурлап, өрүктүнүн талаасында жолукту. Беш жүз төөгө эки миң колду (аскерди) жүктөтүп, үстүнө чатыр жаап чүмкөтүп алып, түн жарымында хан Турсундун тозордогу чебине киргени:

ЭР ЭШИМДИН АМАЛЫ

Жылдыз каркап толгондо,
Намаз куптан болгондо.
Эңчегер бойлуу эр Эшим
Чеп оозуна келди эле.
Караңгыда кайтарган
Кароолго салам берди эле:
Ассаламу алейкум,
Сакчыларым арбаңар?
Алыскы жолдон келатам,
Адаштырып салбаңар.
Кербен башы мен болом,

www.bizdin.kg

Беш жүз төөнү башкарган.
Кирээ тартып баратам
Кетте шаар Кашкардан.
Караңгыда жол таппай,
Кабылдым келип чебиңе.
Каадырлуу мейман экен деп,
Кабар бергин бегиңе.
Тышка жатсам кокустан,
Ууру келип калбасын.
Аруу буюм көп эле,
Аңдып жатып албасын.
Чептин оозун ачыңар,
Түшүрүп жүктү үйөмүн.
Алымын берип ханыңа,
Эртең-эрте жүрөмүн.
Кабарлашып жооп бер,
Кароолдогу сакчылар,
Куру койбойм силерди.
Сөз депкирин тапчулар,
Дегенде сакчы түйүлдү,
Ханды көздөй жүгүрдү.
Салам айтып Турсунга,
Таазим кылып бүгүлдү.
Соодагер жайын айткан соң,
Хан Турсун абдан сүйүндү: —
Андай болсо киргизгин,
Түшүрүп жатсын жүктөрүн,
Ууру-төгүн болбосун,
Уктабай жакшы тиктегин.
Олжону кудай жеткирип,
Берген тура асмандан.
Кербен келсе үйүмө
Кенен шаар жактардан,
Аруудан буюм аларбыз,
Башайы менен макмалдан.
Сөзүн сурап канарбыз,
Суук душман жактардан.
Турбагыла, басыңар,
Дарбазаны ачыңар! —
Деп жөнөттү сакчыны,
Дарбазачы башчыны.
Чептин оозун ачтырып,
Беш жүз төөнү киргизип,
Чатырларын тиктирип,
Сарамжалын билгизип,
Милтелерге от коюп,
Кыстармага илгизип,
Бар жарагын камдатып,
Турган кезде таң да атып.
Кулан өөгү болгондо,

www.bizdin.kg

Ураан тартып кыйкырып.
Кулак тунуп, үн чыгып,
Удаа-мудаа күн чыгып.
Чаң аралаш буу чыгып,
— Эр Эшим — деп, чуу чыгып.
Дарбазасын чапкылап,
Тарсылдатып аткылап.
Тополоңу тоз түшүп,
Түтүнү туман боз түшүп.
Тозордун ичи өрт болуп,
Топудай кызыл чок түшүп.
Бырын-чырын козголуп,
Капилеттен бастырып.
Катагандын хан Турсун
Алдатып чебин ачтырып.
Алты күнү урушуп,
Айбалтасын суурушуп.
Кыяматтай урушуп,
Кылыч кындан суурушуп.
Баш көтөрбөй багынтып,
Баласындай жалынтып.
Өз торуна чалынтып.
Албарстыдай жалынтып,
Ханын колго түшүрүп,
Камынтпай ишин бүтүрүп,
Колу-бутун байлатып,
Кордук менен айдатып.
Эс алдырбай тыным жок,
Эки көзүн жайнатып.
Улам жолун тозоттоп,
Уйга кошуп кошоктоп.
Туурдагы куштарын,
Туйгун менен шумкарын.
Жоо келгенде миничү
Жорго, күлүк, тулпарын.
Келберсиген сулуудан,
Келин менен кыздарын.
Жайыттагы малдарын,
Жаңы өспүрүм балдарын.
Кайыры жок байларын,
Каргылуу күлүк тайганын.
Алдына салып шаңдатып,
Сары өзөн Чүйдү чаңдатып.
Кыз көчүргөн эмедей
Элин жыйып жамгарып.
Өчүн алып душмандан,
Элине кошуп малды алып.
Калкын толук көчүрүп,
Хан Турсун атын өчүрүп,
Калган экен армансыз,

www.bizdin.kg

Ант ургурду өлтүрүп.
Акыры келип конуптур
Аман-эсен Таласка.
Эртели-кеч колдо деп,
Дуба кылып Манаска.

1941-ж.

Ошону менен эр Эшим туулуп-өскөн жери Олуя- Ата, Таласка келип өзүнүн элин жана барлык кыргызды душмандан коргоп жата берди.

Эр Эшим деген атак кыргыз элине куучу болу эсептелди.

Эр Эшимдин эркин жүрбөгөн жери калган жок. Мисал үчүн бадик оорусу менен ооруган кишилерге эм салып дарымчылар мындай деп Бадик айтат:

БАДИК

Көч-көч, бадик! Көч, бадик, көчүрөйүн,
Бадик болгон атыңды өчүрөйүн.
Кыйырчактын Кызыл түлкү сен болуп
Качсаң сыра,
Кабактын карала барчын мен болуп
Койбойм сыра.
Канча жерден мант таптырып бассаң дагы
Кармап алып каныңды ичип тойбойм
Сыра.
Эр Эшимдин жайлоосу — Эдил, Нура,
Эрегиштим сен менен койбойм Сыра.
Арал-арал, аралга көч,
Арал отун оттогон Маралга кеч.
Кыйыр-кыйыр, кыйырга кеч,
Кыйыр отун оттогон сыйырга кеч.
Кытай менен калмак төрөсүнө
Кырдуусунган отоголуу кыйынга кеч.

Эр Эшимдин жайлоосу Эдил, Нура
Элим көчүп сайрандап конгон тура.
Найза кармап качырып саймак болду,
Мингени Түгөлбайдын тулпар кула.
Элиңе кет! Кеч, бадик, турба мында,
Эрегиштим сен менен койбойм Сыра.
Эдилден эр Эшимдин көчү келет,
Кеч алдына эр Эшим өзү келет.
Өзү келип, сыртыңдан өтүңдү алат,
Кордук көрбөй өзүңчө көчкүн тарап.
Көч-көч, бадик! Көч, бадик, көчүрөйүн,
Бадик болгон атыңды өчүрөйүн.

Жики, таруу сен болуп калың чөпкө,
Чачылсаң да койбоймун сени көпкө.

www.bizdin.kg

Чөжөлүү тоок мен болуп терип кирем,
Эр Эшимге кабар берип ээликтирем.
Сулуу десең Нойгуттун кызына көч,
Тунук десең беш көлдүн тузуна көч.
Эр Эшимдин жайлоосу — Эдил-Нура,
Элим көчүп сайрандап конгон тура.
Найза кармап качырып саймак болду,
Мингени Түгөлбайдын тулпар кула.
Элиңе кет! Көч, бадик, турба мында,
Эрегиштим сен менен койбойм Сыра!..

Мына ушундай түрдө байыркы кыргыз бир катар ооруларды да «Эр Эшим келет», деп эр Эшимди куучу кылып, элдин ээси дешип эсептеген.

Бу сөздү мисалдарга келтирип, үстүбүздөгү Ата Мекендик улуу согушка карата жаштардын көз алдына элестетип, эр Эшимдин баатырлыгын, намысын жана душмандан кай түрдө өч алгандыгынын негизинде тыянакталды.

www.bizdin.kg

Адабий-көркөм басылышы
«Эл адабияты» сериясы

КАРАЧ ДӨӨ
ЭР ЭШИМ

27-том
Түзгөндөр: *А. Акматалиев, М. Мукасов, Ө. Шаршеналиев*

Редактору *Р. Сакелова*
Сүрөт редактору *И. Васильев*
Тех. редактору *М. Курбанбаева*
Корректору *К. Жапаркулова*

Терүүгө 25.10.03. берилди. Басууга 12.11.03. кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108$^{1}/_{32}$. Көлөмү 13,5 физ. басма табак.
11,34 шарттуу басма табак. Нускасы 2000. Заказ № 2162.
Т. Суванбердиев атындагы
«Кыргызполиграфкомбинат» акционердик коому
720005, Бишкек ш., Т. Суванбердиев атындагы көчө, 102.